

30.6.2014

Dnro 1214/4/13

Ratkaisija: Apulaisoikeusasiamies Maija Saksin

Esittelijä: Vanhempi oikeusasiamiehensihteeri Anne Kumpula

MUISTISAIRAALLA VANHUKSELLA ON OIKEUS YKSITYISYYTEEN

1 KANTELU

Kantelija pyysi oikeusasiamiestä tutkimaan A:n kaupungin palvelukeskuksen sekä B:n kaupungissa toimivan hoivakodin menettelyä. Kantelija oli liittänyt kanteluunsa kaksi lehtikirjoitusta, joissa oli kerrottu mainittujen toimintayksiköiden asukkaista heidän nimillään ja kuvillaan. Kirjoituksissa kerrottiin myös muita tietoja näistä asukkaista.

Kantelija ihmetteli, miten muistisairaista henkilöistä voidaan julkaista tällaisia tietoja, jos henkilö itse ei ole enää kykenevä antamaan siihen lupaa tai ei ymmärrä luvan merkitystä.

- - -

3 RATKAISU

Kiinnitän B:n perusturvalautakunnan huomiota siihen, että sen tulee valvoa niiden sosiaali- ja terveydenhuollon toimintayksiköiden toimintaa, joihin se sijoittaa kaupungin asukkaita ostopalvelusopimuksen perusteella. Kaupungin tulee valvoa, että näissä yksiköissä kunnioitetaan asiakkaan yksityisyyttä ja noudatetaan yksityisyyden suojaa ja asiakkaiden asioiden salassapitoa koskevia säännöksiä. Katson kaupungin perusturvalautakunnalla olleen virheellisen käsityksen, kun se on pitänyt riittävänä sitä, että näistä asioista on tehty kirjaus palveluntuottajan kanssa tehtyyn sopimukseen.

Kiinnitän myös A:n kaupungin sosiaali- ja terveystieteiden huomiota vastaisen varalle siihen, että kaupungin omissa toimintayksiköissä, tai kaupungin kanssa tehdyn ostopalvelusopimuksen perusteella kaupungin sijoittamille asiakkaille palvelua tuottavissa yksityisissä toimintayksiköissä noudatetaan edellä tarkoitettuja säännöksiä ja kunnioitetaan asiakkaan yksityisyyttä.

Perustelen ratkaisuani seuraavasti.

- - -

3.2

Hoivakoti; B:n kaupungin perusturvalautakunnan toiminta

3.2.1

Hoivakotia koskenut lehtikirjoitus

Lehtikirjoituksessa, jonka tarkoituksena on ollut ilmeisesti kuvata Espanjasta Suomeen muuttaneiden hoitajien työtä, oli mainittu nimeltä kolme hoivakodin asukasta. Lisäksi yhdestä heistä oli lehdessä kuva. Artikkelista kävi ilmi, että asukkaat ovat muistisairaita. Yhtä nimeltä mainituista asukkaista kuvattiin muita ”teräväpäisemmäksi”.

Artikkeli yhteydessä olleessa kuvassa esiintyvistä rouvasta kerrottiin, miten hän kuvaa otettaessa ravisti hoitajaa lujasti käsistä ja alkoi kuvan ottamisen jälkeen hieroa hoitajan hartioita. Yhdestä kirjoituksessa nimeltä mainitusta henkilöstä mainittiin muun muassa, että hän tarvitsee liikkumiseensa pyörätuolia. Hänen kerrottiin käyttäytyvän levottomasti ja muun muassa alkavan riisua vaatteitaan yhteisissä tiloissa.

3.2.2

B:n kaupungin perusturvalautakunnan asiassa antama selvitys

- - -

Perusturvalautakunta totesi selvityksessään, että yksityisen palveluntuottajan ja kaupungin väliseen puitesopimukseen oli kirjattu, että myyjä sitoutuu noudattamaan laissa säädettyä salassapito- ja vaitiolovelvollisuutta sosiaali- ja terveydenhuoltoa koskevan lainsäädännön mukaisten palvelujen tuottamisessa.

Perusturvalautakunta totesi, että kaupunki olettaa ja odottaa yksityisen palveluntuottajan toimivan puitesopimuksen ja siinä mainittujen ehtojen ja lakien mukaisesti.

Hoivakodin puolesta annetussa selvityksessä yksityisen palveluntuottajan edustaja kertoo, että hoivakodin asukas voi itse päättää, voidaanko hänen kotiaan tai häntä itseään esimerkiksi valokuvata. Hän toteaa edelleen, että hoivakodista kirjoitetussa artikkelissa nimeltä mainitut kolme henkilöä eivät ole holhouksenalaisia eikä heille ole määrätty edunvalvojaa. He ovat olleet myös tosiasiallisesti kykeneviä antamaan luvan siihen, että heidän nimensä ja kuvansa voidaan julkaista lehtiartikkelin yhteydessä. Luvat oli pyydetty lomakkeilla, joista oli liitetty selvityksen kopiot.

Yksi asiakas ei ollut pystynyt lupaa itse kirjallisesti antamaan, jolloin sen oli antanut sähköpostitse hänen tyttärensä. Tämän asian esittelijä otti puhelimitse yhteyttä hoivakodin johtajaan, joka kertoi, että kyseinen asiakas ei kyennyt kirjoittamaan eikä ollut pystynyt myöskään suullisesti ilmaisemaan itseään.

Johtaja kertoi, että omaiset olivat saaneet artikkelin luettavakseen ennen sen julkaisemista, ja olivat hyväksyneet sen. Hän myös korosti sitä, että mitään tarkempia tietoja asiakkaista ei ollut kerrottu toimittajalle henkilökunnan toimesta.

3.2.3

Kannanotto

3.2.3.1

Muistisairaan henkilön yksityisyyden suojasta

En voi ottaa kantaa siihen, oliko lehtiartikkelissa esiintyneiden henkilöiden kykyä päättää artikkelin tekoon osallistumisesta arvioitu hoivakodissa oikein, tai oliko heidän tahtoaan ja suostumustaan arvioitu oikein.

Totean kuitenkin yleisellä tasolla seuraavaa.

Yksityisyyden suojan tarve sosiaalihuoltoon ja terveystalouteen liittyvissä asioissa on suuri. Tätä korostaa laaja salassapitoa koskeva sääntely. Muistisairaista ja iäkkäistä henkilöistä julkaistavat, terveyttä ja toimintakykyä tai niihin liittyvien palvelujen käyttöä koskevat tiedot kuuluvat yksityisyyden suojan ydinalueelle.

Katson, että jokaisella on lähtökohtaisesti oikeus pysyä tuntemattomana yhteiskunnassa suhteessa joukkoviestintään eli oikeus pidäytyä julkisuudesta. Yksityiselämää koskevien tietojen julkistaminen tiedotusvälineissä on lähtökohtaisesti kiellettyä. Henkilön yksityiselämän käsittely joukkoviestinnässä sekä muussa laajalle joukolle kohdennetussa viestinnässä edellyttää lähtökohtaisesti henkilöltä saatua lupaa.

En arvioi artikkelit kirjoittaneiden toimittajien menettelyä, koska se ei kuulu toimivaltaani. Totean, että oikeuskäytännössä on esimerkiksi katsottu, että poliitikkojen ja muiden julkisuuden henkilöiden yksityiselämästä voidaan julkisuudessa kertoa, mikäli asiassa on yhteys heidän julkisen tehtävänsä tai roolinsa kanssa. Kysymys on tuolloin ensi sijassa sananvapauden toteuttamisesta tiedotusvälineiden valvoessa omalta osaltaan julkisten toimintojen ja toimijoiden uskottavuutta. Sen sijaan tavallisen kansalaisen yksityisyyden suoja on ehdottomampi.

Rikoslain kotirauhaa koskevien pykäliden tarkoituksena on suojata yksityisyyttä tilanteissa ja paikoissa, joissa oleskelua ihmiset pitävät yksityiselämänsä kuuluvana tai eri syistä arkaluonteisena. Esimerkiksi asuminen hoitolaitoksessa on käsitykseni mukaan tämän yksityisyyden suojan piirissä. Lisäksi arviointiin vaikuttavat laista johtuva velvollisuus järjestää asiakkaiden hoito niin, että heidän yksityisyyttään kunnioitetaan.

Sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista annetun lain 4 §:n 1 momentin mukaan asiakasta on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja yksityisyyttään kunnioitetaan. Säännös ilmaisee periaatteen, jonka voi katsoa sisältävän myös velvollisuuden huolehtia heikossa asemassa olevien ihmisten, kuten lasten, vanhusten ja vammaisten henkilöiden suojaamisesta toisten taholta tulevia oikeudenloukkauksia vastaan.

Samalla tulee huolehtia siitä, että esimerkiksi ikääntyvät ihmiset voivat päättää omista asioistaan niin kauan kuin he siihen kykenevät. Itsemääräämisen periaate on kirjattu muun muassa asiakaslain 4 §:n 2 momenttiin, jonka mukaan sosiaalihuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon asiakkaan toivomukset, mielipide, etu ja yksilölliset tarpeet sekä hänen äidinkieltensä ja kulttuuritaustansa. Ikääntyneen väestön toimintakyvyn tukemisesta sekä iäkkäiden sosiaali- ja terveystalouteen annetun lain (980/2012, *vanhuspalvelulaki*) 13 §:n 2 momentin mukaan palvelut on toteutettava niin, että ne tukevat iäkkään henkilön hyvinvointia,

terveyttä, toimintakykyä, itsenäistä suoriutumista ja osallisuutta. Osallisuus voidaan ymmärtää osana itsemääräämisoikeuden toteuttamista.

Yksityisyyden suojan merkitys korostuu, jos henkilö ei kykene itse toteuttamaan itsemääräämisoikeuttaan ja päättämään asioistaan.

Kaupungin perusturvalautakunnan toimittamasta selvityksestä ilmeni, että artikkelissa nimellään esiintyneiltä hoivakodin asukkailta oli pyydetty lupa nimen ja kuvan julkaisemiseen kyseisessä artikkelissa. Yhden henkilön osalta luvan kuvan julkaisemiseen antoi tytär.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin (EIT) on tapauksessa *Reklos ja Davourlis v. Kreikka* katsonut ihmisoikeussopimuksen 8 artiklaa loukatun, kun ammattivalokuvaaja oli päästetty valokuvaamaan vastasyntyneitä lapsia sairaalan tiloihin, joihin vain hoitohenkilöstöllä oli pääsy (tuomio 15.1.2009). EIT:n mukaan henkilön kuva kuuluu olennaisena osana ihmisoikeussopimuksen 8 artiklassa tarkoitettuun yksityiselämän suojaan. Siitä seuraa, että henkilöllä tulee olla oikeus määrätä kuvastaan ja sen levittämisestä sekä samalla myös sen ottamisesta, säilyttämisestä ja kopioimisesta. Siten periaatteessa ja myös kysymyksessä olevassa tapauksessa oli edellytettävä, että yksilön suostumus hankittiin jo kuvan ottamiseen eikä vain sen mahdolliseen julkiseen levittämiseen.

Kun lupaa kuvan ja nimen julkaisemiseen lehdessä oli kysytty, joko henkilöiltä itseltään tai heidän lähiomaisiltaan, asiassa on pyritty toimimaan oikein. Sitä vastoin jää epäselväksi oliko suostumus pyydetty jo kuvien ottamiseen.

Lausunnossa tai sen liitteenä olleessa yksityisen palveluntuottajan selvityksessä ei kerrottu, millä tavoin henkilöiden kykyä ymmärtää artikkelin tekotilanne ja siihen osallistuminen oli arvioitu tai selvitetty. Perusturvalautakunnan lausunnon mukaan henkilöt olivat itse voineet päättää, kuvataanko heitä ja heidän kotiaan.

Kaupungin perusturvalautakunnan toimittamassa lausunnossa todetaan, että nyt kyseessä olevat henkilöt eivät ole olleet holhouksen alaisia eikä heille ole määrätty edunvalvojaa. Nämä seikat eivät näkemykseni mukaan kuitenkaan riittävästi osoita, että he olisivat kykeneviä päättämään asioistaan itsenäisesti. Usein esimerkiksi edunvalvojaa ei määrätä, kun asiakkaan asioita hoitaa esimerkiksi joku lähiomaisista. Yksi artikkelissa kuvatuista asukkaista ei esimerkiksi enää pystynyt suulliseen tai kirjalliseen kommunikointiin, ja luvan hänen kuvansa julkaisemiseen antoi tytär.

Henkilön itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen edellyttää, että henkilön omaa tahtoa pyritään selvittämään mahdollisuuksien mukaan silloinkin, kun henkilö itse ei enää kykene sitä ilmaisemaan. Tavoitteena on tällöin selvittää, miten henkilö olisi asiaan suhtautunut toimintakykyisenä ollessaan. Asiaa voidaan tällöin selvittää tarvittaessa omaisia ja muita läheisiä kuulemalla. Asiakaslain 9 §:n säännös koskee asiakkaan saamien palvelujen ja sosiaalihuoltoon liittyvien muiden toimenpiteiden suunnittelua ja toteuttamista, mutta lainkohdassa ilmaistu periaatteen voitaneen katsoa koskevan myös palvelujen järjestämiseen välillisesti liittyviä asioita. Myös laissa potilaan asemasta ja oikeuksista (785/1992) ilmenee edellä todettu lähtökohta. Lain esitöissä (HE 185/1991) todetaan seuraavaa:

”Sellaisenkin potilaan hoidossa, joka on menettänyt kyvyn päättää hoidostaan tai kyvyn ilmaista päätöksensä, on pyrittävä ottamaan huomioon hänen henkilökohtaiset näkemyksensä ja ne seikat, jotka hän asettaisi ensisijaisiksi. Potilasta olisi pyrittävä hoitamaan sen mukaisesti, mitä hän päättäisi, jos hän kykenisi terveesti tekemään ja ilmoittamaan päätöksensä. Tällöin muodostuu tärkeäksi sellainen tieto, jonka perusteella

potilaan mahdollinen terve tahto voidaan selvittää. Tällaista tietoa on esimerkiksi tieto potilaan henkilökohtaisesta elämänasenteesta ja -tavasta sekä hänen aikaisempi suhtautumisensa erilaisiin tilanteisiin. Potilaan itsemääräämisoikeutta tulisi näissä tapauksissa toteuttaa hankkimalla selvitystä potilaan lailliselta edustajalta tai hänen läheisiltään.”

Sosiaalihuollon palveluja tarjoavan tahon tulee huolehtia siitä, ettei se salli sellaista toimintaa, joka voisi vaarantaa potilaiden yksityisyyttä.

Katson, että luvan esimerkiksi lehtiartikkelin tekemiseen voi antaa omainen, mutta luvan tulee perustua asiakkaan oman tahdon selvittämiseen. Palvelun tarjoajan on huolehdittava siitä, ettei sen tiloissa sen vastuulla oleviin henkilöihin kohdistu oikeudenloukkauksia, toisin sanoen se ei saa myötävaikuttaa asiakkaan yksityisyyden suojaa loukkaavien tietojen julkaisemiseen. Harkinnassa tulee ottaa huomioon muun muassa rikoslain 24 luvun yksityiselämää loukkaavan tiedon levittämistä koskevan 8 §:n 3 momentti, jonka mukaan yksityiselämää loukkaavana tiedon levittämisenä ei pidetä yleiseltä kannalta merkittävän asian käsittelemiseksi esitettyä ilmaisua, jos sen esittäminen, huomioon ottaen sen sisältö, toisten oikeudet ja muut olosuhteet, ei selvästi ylitä sitä, mitä voidaan pitää hyväksyttävänä.

3.2.3.2

Luvan pyytäminen lehtiartikkelin julkaisemiseen

Saamani selvityksen perusteella kuvan ja nimen julkaisemiseen suostumista harkitessaan hoivakodin asukkaat ja heidän läheisensä ovat oletettavasti ymmärtäneet, että samalla tulee julkiseksi se, että henkilöt ovat hoidettavina muistisairaille tarkoitettussa hoivayksikössä. Henkilön antama lupa kuvan ja nimen julkaisemiseen ei kuitenkaan pidä sisällään esimerkiksi lupaa julkaista henkilön terveyteen liittyviä tarkempia tietoja tai muita julkisuuslain mukaan salassa pidettäviä tietoja.

Näkemykseni mukaan suostumus tulee saada sekä kuvan ja nimen julkaisemiseen että siihen, että niiden yhteydessä kerrotaan yksityiskohtaisemmin henkilöiden elämästä ja olosuhteista hoivakodissa. Artikkelissa hoivakodin asukkaiden käyttäytymisestä kerrottiin tietoja, jotka kuuluivat yksityiselämän piiriin.

Saadun selvityksen mukaan omaisilla oli ollut mahdollisuus saada artikkeli luettavakseen ennen sen julkaisemista, joten heillä oli ollut käsitys artikkelin lopullisesta sisällöstä, ja myös mahdollisuus vielä reagoida asiaan.

Yksi hoivakodissa asuneista henkilöistä ei ollut pystynyt antamaan kirjallista lupaa, minkä vuoksi lupa oli pyydetty hänen tyttäreltään. Selvityksestä ei ilmene, oliko henkilön omaa tahtoa asiassa selvitetty tai voitu selvittää. Hoivakodin johtaja kertoman mukaan kyseinen asukas ei pystynyt ilmaisemaan itseään puhumalla.

Yksityisen palveluntuottajan edustaja toteaa kuitenkin selvityksensä loppuksi, että asiassa oli toimittu asianmukaisesti, kun oli pyydetty ”asianomaisilta henkilöiltä tai heidän omaisiltaan kirjalliset suostumukset heidän nimiensä ja kuviensa julkaisemiseen artikkelin yhteydessä”.

Selvityksen perusteella näyttäisi siis siltä, että asiassa oli katsottu tyttären voivan antaa äitinsä puolesta luvan tämän esiintymiseen lehtijutussa.

Käsitykseni mukaan on oikeudellisesti jossain määrin epäselvää, voiko muistisairaana henkilön omaisuus antaa luvan tietojen julkaisemiseen vai onko niin, että lupa voidaan saada ainoastaan henkilöltä itseltään, mikäli hän pystyy sen vielä antamaan. Katson, että mikäli henkilön tahto ei omaisuuden avulla ole mahdollista selvittää, tulisi perus- ja ihmisoikeutena turvattua yksityisyyttä suojella, eikä sallia nimen, kuvan ja yksityisyyden piiriin kuuluvien tietojen julkaisemista, ellei julkaisemiseen ole painavia, esimerkiksi RL:n 24 luvun 8 §:ssä tarkoitettuja tai perus- ja ihmisoikeuksien edistämiseen liittyviä syitä.

3.2.3.3

B:n kaupungin perusturvalautakunnan vastuu ostopalveluiden valvonnasta

Perustuslain 124 §:n mukaan julkinen hallintotehtävä voidaan antaa muulle kuin viranomaiselle vain lailla tai lain nojalla, jos se on tarpeen tehtävän tarkoituksenmukaiseksi hoitamiseksi eikä vaaranna perusoikeuksia, oikeusturvaa tai muita hyvän hallinnon vaatimuksia. Sosiaali- ja terveydenhuollon suunnittelusta ja valtionavustuksesta annetun lain 4 §:n 3 momentin mukaan kunnan hankkiessa palveluja yksityiseltä palvelujen tuottajalta sen on varmistettava siitä, että hankittavat palvelut vastaavat sitä tasoa, jota edellytetään vastaavalta kunnalliselta toiminnalta.

Yksityisistä sosiaali- ja terveystalvveluista annetun lain (922/2011) 34 §:n 2 momentin mukaan kunnan toimielin ohjaa ja valvoo alueellaan tuotettuja yksityisiä sosiaalipalveluja. Lain 15 §:n mukaan valvontaviranomaisen on toteutettava yksityisten sosiaalipalvelujen valvontaa ensisijaisesti antamalla palvelujen tuottamisessa tarpeellista ohjausta ja neuvontaa palvelujen tuottajalle sekä seuraamalla toiminnan kehitystä yhteistyössä palvelujen tuottajan kanssa.

Kaupungin palveluntuottajan kanssa tekemään sopimukseen on kirjattu velvoite noudattaa laissa säädettyjä salassapitosäännöksiä. Kaupungin on myös tullut valvoa, että sopimuksen ehtoja noudatetaan, ja että yksityisen palveluntuottajan toimintayksiköihin sijoitettujen henkilöiden yksityisyyden suoja toteutuu. Kaupunki on velvollinen esimerkiksi riittävällä ohjeistuksella ohjaamaan ostopalveluyksiköiden toimintaa.

3.3

A:n kaupungin toiminta

3.3.1

Palvelukotia koskenut lehtikirjoitus

Palvelukeskuksesta tehty artikkeli kertoi siellä vanhusten hoidossa kokeiltavasta terapeuttisesta eläinrobotista. Kirjoituksessa oli haastateltu palvelukeskuksessa asuvaa iäkästä rouvaa nimeltä mainiten. Jutussa oli myös kuva rouvasta yhdessä sosiaaliohjaajan ja robotin kanssa. Kirjoituksesta kävi ilmi, että rouva oli hoidettavana muistisairaiden vanhusten osastolla.

3.3.2

Kaupungin sosiaali- ja terveysviraston asiassa antama selvitys

Kaupungin sosiaali- ja terveysviraston lausunnossa kerrottiin, että asukkaalta ja hänen omaiseltaan tai läheiseltään taikka muulta lailliselta edustajalta pyydetään aina lupa esiintymiseen julkisessa mediassa. Lehtikirjoituksessa esiintynyt asukas oli selvityksen mukaan tietoinen tilanteesta ja halukas esiintymään kuvallaan sekä kertomaan mielipiteensä niin kutsutusta hellittely-robotista.

Palvelukeskuksen johtaja kertoi antamassaan selvityksessä, että palvelukeskus noudattaa muistisairaiden kohdalla aivan erityistä harkintaa. Ohjeistuksen mukaan muistisairaahan asukkaan omaisella tai muulla edustajalla on ollut mahdollisuus antaa lupa esimerkiksi kuvan julkaisemiseen. Asiakkaan tahtoa on tällöin selvitetty yhteistyössä hänen laillisen edustajansa, omaisensa tai muun läheisensä kanssa asiakaslain mukaisesti.

Johtaja totesi selvityksessään, että muistisairaudet ovat erilaisia ja eriasteisia. Muistisairaallakin henkilöllä voi olla vielä kykyä tehdä omaa itseään ja hoitoaan koskevia päätöksiä. Nyt kyseessä oleva henkilö oli johtajan mukaan ollut vielä kykenevä tekemään päätöksen lehdessä esiintymisestä itse. Hän oli kertonut itse nimensä ja ikänsä toimittajalle ja oli ollut mielellään mukana kuvauksissa. Myöskään hänen tyttärensä ei ollut kyseenalaistanut äitinsä halua esiintyä jutussa omalla nimellään ja kuvallaan.

3.3.3

Kannanotto

Kaupungin palvelukeskuksessa tehdyssä lehtijutussa esiintyneen henkilön kykyä arvioida tilannetta itsenäisesti on saamani selvityksen mukaan selvitetty riittävästi. Minulla ei ole mahdollisuutta ottaa kantaa siihen, onko hoitohenkilökunnan arvio tilanteesta oikea.

Kiinnitän kuitenkin kaupungin sosiaali- ja terveystieteiden huomiota vastaisen varalle edellä kohdassa 3.2.3 sanottuun.

4

TOIMENPITEET

Saatan edellä kohdassa 3.2.3 esittämäni käsityksen B:n kaupungin perusturvalautakunnan tietoon. Tässä tarkoituksessa lähetän lautakunnalle jäljennöksen tästä päätöksestäni.

Saatan A:n kaupungin sosiaali- ja terveystieteiden tietoon kohdassa 3.3.3 esittämäni käsityksen sosiaalihuollon asiakkaiden yksityisyyden suojan huomioon ottamisesta. Tässä tarkoituksessa lähetän sosiaali- ja terveystieteille jäljennöksen päätöksestäni.